

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему:

**«СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Котяхова Євгенія Денисівна

Кисельов С.О.

Кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ – 2022 р.

ПЛАН

ВСТУП.....	3
1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПТУ ВІЛЬНОГО РИНКУ	5
1.1. ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ ТА ПЕРШІ ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.2. НЕОКЛАСИЧНА ТЕОРІЯ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ.....	9
1.3. СОЦІАЛІЗМ	13
1.4. ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ	15
1.5. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ	22
1.6. ПОСТ-КЕЙНСІАНСТВО ТА ЙОГО ЗАСАДИ.....	24
1.7. СПОСОБИ ВИМІРЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦВІТАННЯ	26
2. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЛЬНОГО РИНКУ УКРАЇНИ	28
2.1. ТРАНЗИТ ДО РИНКОВОЇ СИСТЕМИ ТА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ЦИФРАХ	28
2.2. РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ У ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	33
2.3. ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ.....	35
2.4. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ЙОГО ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ЦІННОСТІ.....	37
2.5. СТРУКТУРНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗМІНИ ТА ЯК НА НИХ ВПЛИВАЄ ДЕРЖАВА.....	40
2.6. РОЛЬ ДЕРЖАВИ ТА ПОЛІТИКИ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ.....	41
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	46
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлюється фундаментальною роллю економіки для держави на всіх рівнях та взаємозалежністю економічного та соціально-політичного життя країни. Економіка, за рахунок оподаткування, робить можливою роботу державного апарату та реалізацію зовнішніх та внутрішніх політик, в свою чергу, динаміка економічного поля залежить від політики, що проводиться урядом країни

У 1991 році Україна здійснила транзит від планової до ринкової економіки, що поставило перед нею серйозний виклик формулювання економічної політики в умовах вільного ринку. Оцінюючи економіку України за показником ВВП на душу населення, ми не могли прослідкувати її стабільного та динамічного росту протягом років незалежності і вона значною мірою відстає від інших країн, що здійснювали транзит на початку 90-х років ХХ століття. Для порівняння ВВП України у 2020 році становив 3726.93 доларів, тоді як у сусідній Польщі 15656.18 доларів, причому у 1990 році цей показник був достатньо близьким - 1569.76 і 1,731.21 доларів відповідно. Можемо резюмувати, що економічну політику держави не можна назвати успішною.

Величезний вплив на економіку України має російсько-українська війна. В свою чергу, стало очевидним, що сильна економіка – один з головних джерел фінансування державного апарату та, у цьому контексті, гарант безпеки України. Саме це робить питання соціально-політичних умов розвитку економіки вкрай актуальним.

Метою роботи є дослідити соціально-політичні умови розвитку економіки в Україні.

В рамках поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- 1) Встановити теоретичну базу дослідження економіки в рамках соціо-політики;
- 2) Виявити соціо-політичні фактори, що мали вплив на розвиток економіки протягом років незалежності України.

Об'єктом дослідження динаміка економічного розвитку України.

Предметом дослідження соціально-політичні умови розвитку економіки в Україні.

Методи дослідження: Методи дослідження: у роботі було розглянуто п'ять теоретичних основ до пояснення економічних відносин: неолібералізм, соціалізм, економічна соціологія, інституціоналізм та неокейнсіанство. В основному у своїй роботі я зосереджую увагу на трьох підходах для аналізу економічної системи України: економічна соціологія, неокейнсіанство та взаємозв'язок формальних інститутів з неформальними інститутами та інституціями, який досліджує інституціоналізм. Був застосований історичний метод та метод порівняння для відслідковування зміни економічних відносин протягом років незалежності. Також був використаний аналіз кількісних даних, задля відслідковування динаміки економічних показників і їх опису. В кінці отримані спостереження були узагальнені.

Джерельну базу дослідження складають статті та монографії присвячені економічним дослідженням у 5 напрямках: неолібералізм (Д. Локк, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршал, Ф. Хайек, М. Фрідман), соціалізм (Т. Мор, К. Маркс), економічна соціологія (Ф. Ліст, М. Вебер, Й. Шумпетер, Р. Флоріда, К. Поланьї, М. Грановетер, Р. Сведберг, П. Бурд'є, Ф. Блок, П. Еванс, С. Боулз, В. Карлін) інституціоналізм (Т. Веблен, М. Кармазіна) та неокейнсіанство (Д. Кейнса, І.Ставерен); наукові публікації, присвячені дослідженню економіки України у соціально-політичному контексті (М. Ішад, М. Мінаков, В. Емец, А. Мельник, Х.Цон, М. Винницький, А. Філіпенко, Р. Хаусман, С. Ідальго, В. Галасюк) дані дослідницьких центрів та міжнародних організацій (Human Development Reports, World Bank Open Data, The World Database of Happiness, World Values Survey).

Структура та обсяг є такими: Робота складається зі вступу, двох розділів, що включають до себе 13 підрозділів, висновків, списку використаної літератури та списку джерел. Обсяг роботи – 52 стор.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПТУ ВІЛЬНОГО РИНКУ

1.1. Зародження капіталізму та перші економічні дослідження

Археологічні знахідки свідчать, що ринок у формі обміну товарів зародився близько 5 тис. років до н.е. Торгівля була одним із способів взаємодії між людськими спільнотами. Невдовзі у регіонах Середнього Заходу та Середземномор'я утворювалися осередки міжнародної торгівлі. З періодом зародження економічних відносин пов'язані перші спроби зобразити уявлення про економіку у вигляді релігійних обрядів та наскальних малюнків¹.

У часи античності, центри торгівлі починають утворюватися на територіях міст. У обміні брали участь лише представники еліт та циркулювали на них товари щоденного вжитку. Про економічний устрій Древньої Греції пише Ксенофонт. За Ксенофонтом, найбільш важливою сферою діяльності є сільське господарство, причому господар повинен вирощувати зерно, пекти хліб та виробляти одяг в рамках власного домогосподарства. Дослідженням ринкових механізмів, таких як обмін та продаж товарів, Ксенофонт нехтує у своєму дослідженні. Але водночас, він зачіпає сферу державного оподаткування, збору данини з колоній та зовнішньої торгівлі².

Економічні ідеї, хоча і не були виділені в самостійну ланку науки в цей період, були вплетені у концепції давньогрецьких філософів. Платон, описуючи власну систему розшарування суспільства на класи, вказує, що економічне життя верхнього класу повинне бути побудоване на засадах спільної власності, а тих, хто залучений у матеріальне виробництво – приватної³. Арістотель спростовує цю ідею, зазначаючи, що кожна особистість насправді піклується лише про те, що належить їй, тож загальна власність сприятиме неефективному веденню господарства. Він тісно пов'язує етичні та політичні догмати з економікою, наприклад

¹ Swedberg R. 11. Markets in society. The handbook of economic sociology, second edition / ed. by N. J. Smelser, R. Swedberg. Princeton, 2010. P. 233–253. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400835584.233> (date of access: 23.05.2022).

² Ксенофонт. Домострой : Отдельное издание. Кн. по Требованию, 2013.

³ Платон. Держава. Київ : Основи, 2000. С.105-106

відокремлюючи «мистецтво господарювати» від «мистецтва наживати статки» шляхом торгівлі та лихварства, у якому обмін і здобуття багатства є самоціллю, а не способом задовольнити проблеми. Крім цього, він займався постановкою фундаментальних питань економічної науки – проблеми обміну, ціноутворення, потреб тощо⁴.

В Древньому Римі економічна думка не мала такого розвитку, як в Древній Греції. Репрезентацією господарського життя та письмових пам'яток щодо економічного життя Римської імперії є трактат «Про землеробство» Катона Марка Порція. В ньому він прославляє сільське господарство та описує як вести господарство побудоване на рабському труді. До головних досягнень римлян в сфері економіки можемо віднести правове регламентування господарської та приватної власності та вибудовування правових норм, які б регулювали економічні відносини на зміну звичаям та традиціям⁵.

З розпадом Римської імперії та посиленням ролі християнства у структурі європейського суспільства відбулися фундаментальні зміни. Будь-які суспільні відносини почали розглядатися через призму релігійних постулатів та служіння богу. Це стосувалось і економічних зав'язків. Важливе місце у економічній думці в Середньовіччі займало вчення схоластів, яке займалися обґрунтуванням, доповненням та компіляцією релігійних догматів. Одним з найвидатніших представників методу схоластики є Фома Аквінський. За його вченням, соціальний устрій, в тому числі і економічна система, є необхідним і обґрунтованим божественною природою, а всі форми господарства і феодальна структура – релігійно виправданими. Підтримує цю ідею концепт справедливої ціни: вона повинна покривати витрати і допомагати особистості займати відповідне положення у суспільстві⁶. Представники пізнього Середньовіччя почали зачіпати

⁴ Арістотель. Політика. Київ : Основи, 200. С.41-42

⁵ Порций К. М. Земледелие. Москва-Ленинград : Издательство Академии Наук СССР, 1950.

⁶ Фома Аквинский. Сумма теологии, Том 2. Издатель Савин С. А., 2006. С.58-63

проблеми ціни, обміну, грошей, що свідчило про перехід до нової форми економічних відносин

У XV-XVI столітті відбулися глибокі соціальні трансформації, пов'язані з динамічними змінами у сфері торгівлі, підприємництва та науки, а також переломом у релігійній структурі. Відбувається розвиток книгодрукування, мореплавства та активізація торгівлі. Діяльність Мартина Лютера і, як наслідок, реформація, підірвали авторитет католицької церкви, у результаті чого починає ламатися феодальна система⁷. Нове технологічне, соціальне та філософське підґрунтя дає початок формуванню нової економічної системи та зародженню капіталізму на теренах Європи.

Трансформація економічних відносин проголошувала нові виклики перед учасниками ринку, у зв'язку з цим, питання економіки ставлять нову проблематику перед мислителями. Таким чином, в цей час виникають перші економічні дослідження.

Специфікою раннього капіталізму є те, що нагромадження великих капіталів відбувалося в сфері торгівлі та грошового обігу. Саме тому панівною школою у XVI-XVII столітті став меркантилізм (з італійської – *merkante*, купець або торговець). Меркантилізм зводив багатство до грошової форми його вираження й інструментом його досягнення вбачав збільшення грошей в країні. Ранні меркантилісти вбачали реалізацію цього принципу в перешкодженні відтоку золота та срібла з країни, стимулюванні імпортерів витратити гроші в країні, а експортерів – повертати в країну їх виторг. Пізні – в дотриманні грошового балансу: переважанні експорту над імпортом. Відповідно, їх вчення ґрунтується на активному втручанні держави в економіку.

Дослідження меркантилістів мають поверхневий характер і скоріше реєструють економічні відносини, ніж відслідковують причинно-наслідкові зв'язки. Але

⁷ Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. 1990. С.60-70

головним їх досягненням є постановка питання економіки про дослідження багатство народу.

Паралельно у Франції, як критика та альтернатива меркантилізму, виникає вчення фізіократів, відповідно до якого економічні закони ототожнюються з природними. Головна роль в економіці відводиться сільському господарству, як галузі найбільш наближеній до природи та тій, яка займається виробництвом «чистого продукту». Фізіократами вперше був сформульований принцип «laissez faire, laissez passer!»⁸ – ринок, який виключає яке-небудь втручання держави та регулюється лише природними законами⁹.

У XVIII столітті після Індустріальної революції, що розпочалася на півночі Європи – у Данії, Великобританії, Нідерландах, відбулася трансформація ринку та торговельних відносин. Якщо протягом попередніх століть ринок визначався певною локацією, на якій відбувався товарний обіг, то тепер виникає ринок у більш широкому сенсі та у сучасному його розумінні. Починають з'являтися масове виробництво та споживання, великий обіг фінансів та ринок праці. Це вимагало більш комплексного та системного осмислення і меркантилістська теорія вже не могла пояснити всіх нових економічних процесів. Саме в цей час виникає економіка як окрема науково ланка та предмет вивчення¹⁰.

На сьогодні, нідерландська дослідниця Ірен ван Ставерен виділяє чотири напрямки досліджень економічної науки – неокласичний, соціологічно-економічний, інституційний та пост-кейсіанський¹¹. Додатково хочу виділити напрямок соціалізму, який може бути корисним для аналітичних цілей. Крім цього в рамках соціологічного економічного напрямку я сконцентруюся саме на економічній соціології. Через призму цих напрямів я опишу економічну теорію, яку

⁸ «Хай все йде, як іде!»

⁹ Лісовицький В. М. Історія економічних вчень : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. літ., 2004. С. 19-20

¹⁰ Swedberg R. 11. Markets in society. The handbook of economic sociology, second edition / ed. by N. J. Smelser, R. Swedberg. Princeton, 2010. P. 233–253. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400835584.233> (date of access: 23.05.2022).

¹¹ Staveren I. v. Economics after the crisis. Taylor and Francis, 2014. P.10-22

надалі застосовуватиму при аналізі української економічної системи. Детально я сфокусуюся на трьох складові економічної системи – держава, ринок та суспільство.

1.2. Неокласична теорія та її підстави

Неокласична течія бере свій початок в класичній економічній теорії, яка в свою чергу спирається на основні постулати ліберальної ідеології. Одним з значимих її представників був Джон Локк. Він обґрунтовує свою концепцію, звертаючись до природного стану, у якому знаходилися люди до виникнення держави. За Локком, кожна людина є вільною та рівною за законом природи і кожна особистість повинна відстоювати це право та дослухатися до нього. Держава є продуктом суспільного договору, який за спільною згодою заключили громадяни і її основна функція є слідкувати за дотриманням природнього права. Крім цього, кожна особистість має право на власне тіло та на продукти власної праці. Приватна власність є недоторканою і захищеною природним правом¹².

Основоположником системного вивчення економіки і науковцем, який виокремив її в окремий предмет науки і академічну дисципліну, а також родоначальником класичного напрямку економічних досліджень вважається Адам Сміт. Він підсумував і оформив розрізненні та неупорядковані ідеї про природу і механізми економічної системи.

Вихідним положенням концепції Адама Сміта полягає егоїстичність індивіда і відстоюванні ним власних інтересів. Кожна людина «*homo economicus*» або «економічна людина» прагне обрати такий сценарій розвитку, за якого вона здобуде максимум бенефетів для себе. Але у сукупності, егоїстичні мотиви кожного у результаті призводять до розвитку та прогресу спільноти в цілому.

Коли особа діє на ринку, її інтереси стикаються з інтересами інших осіб і вони змушені виробляти оптимальне рішення, яке задовольнить усіх. Дію такого

¹² Locke J. Two treatises of government. London : Everyman, 1993

механізму Сміт називає «природним порядком». Ринок розвивається стихійно на стику прагнення до максимального прибутку індивідів і завдяки «невидимій руці ринку» забезпечується загальне благополуччя.

За цієї концепції з ринку повинне бути виключений вплив держави у розумінні регулювання ринку. Але її важливою функцією залишається бути «нічним сторожем» і забезпечувати дотримання правосуддя, захист та роботу суспільних інституцій.

Джерелом багатства народу для Сміта вже виступає не грошова маса, а праця народу та її продуктивність. Об'єм річних продуктів праці, що переходять в об'єм річного споживання і є виміром багатства. При цьому він вперше здійснює виокремлення товарів та послуг, останніх як таких, що не створюють продукт, хоча і є корисними.

Ключовим фактором багатства як окремого домогосподарства чи фабрики, так і цілої країни є продуктивність і розділення праці. Робота Сміта була написана у часи промислового перевороту і була натхненна досягненнями мануфактурного виробництва. Спеціалізація кожного робітника значною мірою сприяє часовим та якісним показникам ефективності. Така ж сама тенденція спостерігається у випадку цілої країни, розділення праці сприяє продуктивності та інтенсифікації обміну¹³.

У задумі Адама Сміта було створення комплексної концепції людини та суспільства, яку він планував описати у 3 роботах: «Теорія моральних почуттів», «Дослідження про природу і причини багатства народів» та «Історія та теорія культури», яка не була опублікована. У «Теорії моральних почуттів» він описує ідеї рівності та дотримання принципів моралі для всіх членів суспільства. Всезагальність і системність його задуму забезпечила успіх економічної праці Сміта. Його теоретичні нароби стали класикою економічної теорії та мали великий вплив на наступні покоління дослідників.

¹³ Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Наш Формат, 2018.

Полемізував та доповнив теорію Адама Сміта інший представник класичної школи Давид Рікардо. У своїй основній роботі «Початок політичної економії та оподаткування» (1817) він розглядає концепцію ціни, джерело багатства та теорію ренти. Головним завданням економіки Рікардо визначив пошук закону, який би регулював розподіл доходів. Його вчення мало великий вплив на розвиток Британії та її економічну політику¹⁴.

Ідеї класичної економічної школи допомогли сформуванню цілісного уявлення про економічну систему. У XIX столітті з розвитком та активізацією ринкових відносин перед населенням виникають нові проблеми і виклики, які потребували практичного розв'язання. З цим пов'язане виникнення цілого ряду досліджень, що доповнюють класичні концепції. У роботах Жана-Батіста Сея, не зважаючи на виклики пов'язані з циклічним характером економіки, а отже – з економічними кризами, він обґрунтовує принцип саморегуляції ринку, що пізніше стало законом Сея¹⁵. Розвивав ідеї класиків, які мали для нього безперечний авторитет, і Джон Мілль. У своїй роботі він робив спроби їх доповнити новими підходами та зробити їх більш комплексними. Безсумнівно, будучи прихильником вільного ринку, він допускав можливість втручання держави в економіку, зокрема коли саморегулювання зазнає фіаско, та у соціальних сферах таких як освіта, захист прав робітників та зрівняння прав чоловіків та жінок¹⁶. В свою чергу Томас Мальтус, зазначав, що ринкова рівновага не може відновлюватися самостійно, адже ріст населення у геометричній прогресії спричинить голод у зв'язку недостатньою кількістю продуктів споживання¹⁷.

У XIX столітті виникає новий напрямок, який продовжує класичну економічну теорію – неокласика. Відповідно до неокласичного підходу ринкова ціна на товар

¹⁴Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное : Авторс. сборник / ред. П. Н. Ключкин. Эксмо, 2007. С. 18-50

¹⁵ Сэй Ж.-Б., Бастиа Ф. Жан-Батист Сэй. Трактат по политической экономии. Фредерик Бастиа. Экономические софизмы. Экономические гармонии. Дело, 2000. Гл. 9

¹⁶ Милль Дж. С. О свободе. Андронум, 2020. Гл. 4

¹⁷ Malthus T. R. Principles of political economy. VDM Verlag Dr. Müller, 2012. P.50-122

залежить від уявлення споживачів про неї, а не від затрат на його виготовлення¹⁸. Родоначальником нового підходу є Альфред Маршал. До сфери його дослідження належав пошук факторів, що впливають на динаміку ціни, виведення економічних законів та пошук точки рівноваги між пропозицією та попитом. Він вважав економіку наукою практичною, але водночас відділяв її від політичного життя та державного втручання¹⁹.

У 70-х роках ХХ століття ідеї неокласиків отримали нову силу у зв'язку з тогочасними економічними кризами та необхідністю пояснення їх виникнення та виходу з кризового стану. Представником неолибералізму вже у ХХ столітті був Фрідріх фон Хайек і вихідною точкою його теорії є спонтанність ринку, яка відрізняє його від будь-яких інших штучних та технологічних систем і через яку, ми ніколи не можемо отримати достатню кількість інформації про нього. Тільки сам ринок за допомогою динаміки цін може самокоординуватися. Звідси випливає, що будь-яке втручання у ринкові процеси є руйнівними, а головною умовою його ефективного функціонування є економічна свобода кожного індивіда. Будь-які форми колективізму та відмови від свободи або її частини є руйнівними, адже група в більшості відстоює групові інтереси, які можуть не співпадати з інтересами суспільства в цілому. До такого типу колективу він відносить і державне утворення, чия роль, на його думку, повинна бути максимально обмеженою²⁰.

Ідею мінімізації ролі держави у економіці підтримував Мілтон Фрідман. У роботі «Капіталізм та свобода» він дискутує з прихильниками демократичного соціалізму і вихідним положенням його дослідження є те, що без економічної свободи неможлива політична і історичний досвід західних країн доводить цю тезу. Держава необхідна як арбітр, який забезпечує правила гри.

¹⁸ Kenton W. What is neoclassical economics?. <https://www.investopedia.com/>. URL: <https://www.investopedia.com/terms/n/neoclassical.asp#:~:text=Classical%20economists%20assume%20that%20the,retail%20price%20the%20economic%20surplus.> (date of access: 24.05.2022).

¹⁹ Маршалл А. Принципы экономической науки. Прогресс, 1993. 1248 с.

²⁰ Hayek F. A. v. Law, legislation, and liberty: A new statement of the liberal principles of justice and political economy. London : Routledge and Kegan Paul, 1982. Vol. 2 C. 107-132, Vol.3 C. 1-17

Підсумовуючи, можемо виділити такі головні положення неокласичного підходу:

- Ринок повинен бути максимально відділений від державного втручання. Найефективніше ринок регулюється самостійно через баланс попиту та пропозиції.
- Економічні актори діють з позиції відстоювання власних інтересів, що у сукупності призводить до економічного зростання суспільства в цілому.
- Учасники ринкових відносин володіють повною інформацією про товари і послуги, з якими вони взаємодіють і можуть чітко визначити їх корисність.
- Економічна свобода є запорукою політичної.

1.3. Соціалізм

Критичний погляд на класичні економічні концепції мали представники соціалізму. Носіями соціалістичних ідей, які більшою мірою нагадують соціалістичні, а, можливо, є їх попередниками, були перші послідовники християнства – опозиційні до влади прошарки населення – раби та інші незаможні групи. Вони висували ідею рівності людей – у тому числі і майнову, і засуджували багатство, ледарство, корисливість. Крім цього, там знайшла своє місце ідея засудження приватної власності і возвеличення спільного майна²¹, що певною мірою можна спостерігати ще у платонівській «Державі»²².

Проте власне соціалістичні ідеї почали оформлюватися вже у XVI столітті і одним з перших представників утопічного соціалізму є Томас Мор. У своїй праці «Утопія» він описує вигадане суспільство, організоване на засадах колективної власності та примусової праці²³. Подібні ідеї описують також Томмазо Кампанелла, Джерард Уінстенлі, Жан Мельє. Всі ці ідеї базуються на спільній власності, рівномірному розподілі продукту та плановій організації виробництва. Клод Анрі

²¹ Лісовицький В. М. Історія економічних вчень : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. літ., 2004. С. 51-52

²² Платон. Так само

²³ More T. Utopia. Aziloth Books, 2011. P.103-120

де Рувруа граф де Сен-Сімон вперше описує концепцію класів, хоча і зазначає, що перехід до нового суспільства повинен бути планомірним²⁴. Роберт Оуен, крім теоретичного обґрунтування, робить спроби втілити соціалізм в життя спочатку в Шотландії, потім – у Америці. На його думку ідеальною формою організації є трудові колективні громади²⁵. Але експерименти Оуена закінчилися невдачею та банкрутством.

Хоча ідеї утопічних соціалістів мали слабе обґрунтування і, в більшості, наївний характер, вони мали велике значення у демонстрації соціальних проблем, які існували у той час в суспільстві .

У XIX столітті відбувається остаточне утвердження ринкової системи в країнах Західної Європи. Тяжкі умови праці, безробіття та кризи виявляли соціальні протиріччя, що існували у суспільстві. На тлі історичних обставин клас найманих робітників оформлюється в чисельну суспільно-політичну силу, яка потребувала ідеологічну рамку. Нею стало вчення соціалізму.

Визначну роль в історії соціалістичного дослідження та економічній науці в цілому займає Карл Маркс. Основою його ґрунтовних теоретичних доробок є матеріалістичне розуміння історії. Виробничі відносини визначають буття і соціальну структуру суспільства, а також обумовлюють розвиток державних інститутів, права, мистецтва релігії тощо.

Історія людства є історією боротьби двох класів – тих, хто володіє засобами виробництва і робочою силою. Причиною цієї боротьби і її джерелом є приватна власність і фінальною стадією розвитку людства повинна стати диктатура пролетаріату побудована на основі спільної власності. Праця більше не буде відчуженою від робітника і кожен буде отримувати стільки, скільки заслуговує відповідно витрачених зусиль.

²⁴ Сен-Сімон А. Избранные сочинения в двух томах. Издательство Академии Наук СССР, 1948. С.316-360

²⁵ Owen R. New view of society. HardPress, 2020. 204 p.

На думку Маркса, задачею філософії є трансформація суспільства на практиці, тобто революційним шляхом. Це робило марксизм зручною ідеологією для суспільно-політичних рухів²⁶.

Ідеї Маркса мали фундаментальний вплив на розвиток соціальних наук в подальшому. В дусі планової організації суспільства та соціалістичного ладу, його ідеї розвивали Володимир Ленін, Михайло Бухарін та Янош Корнаї.

На практиці було кілька спроб втілення соціалістичного ладу – це Китай першої половини ХХ століття, Радянський союз, Парижська комуна. Після перемоги ліберально-демократичного фронту у Холодній війні ідеї чистого соціалізму втратили свою актуальність. На сьогодні існує ряд країн, у яких втілено соціально-демократичний лад з ринковою економікою, демократичними виборами, але великою часткою державного виробництва в економіці у таких країнах як Швеція, Норвегія, Фінляндія та Данія.

Підсумовуючи, основні постулати соціалізму є такими:

- За капіталістичної системи відбувається пригнічення робочого класу з боку буржуазії
- Єдиним способом забезпечити справедливий розподіл благ – розподіляти їх порівну між кожним членом суспільства
- За справедливого суспільства держава поступово повинна зникнути як інститут за відсутністю у ній потреби.

1.4. Економічна соціологія

Передумовою до виникнення економічної соціології була поява у ХІХ столітті у Німеччині історичної школи, яка піддавала критиці постулати класиків. Її представники звернули увагу на універсалізм класичних концепцій, за яких не зверталася увага на соціокультурні особливості кожної окремої країни. Історична

²⁶ Marx K. Capital. London : Dent, 1930. 929 p.

школа постулювала, що кожна нація є єдиним організмом, який має власне історичне підґрунтя, цілі та завдання й абстрактний підхід до аналізу економіки країни не можливий²⁷.

Основоположником історичної школи вважається Фрідріх Ліст. Свою теорію він виклав у праці «Національні системи політичної економії». Ми можемо виділити три центральні ідеї цієї роботи.

По-перше, багатство нації забезпечують не дії окремих індивідів, а розумова та матеріальна взаємодія колективу. Нація – це єдине ціле, яке повинне наслідувати досвід та досягнення попередніх поколінь, підлаштовуватися під наявні фактори та забезпечувати свій гармонійний розвиток, в перспективі, поширюючи свій вплив на інші нації.

По-друге, у ході свого історичного розвитку нація проходить кілька етапів починаючи зі стану «дикості» і закінчуючи «сільськогосподарсько-мануфактурним» і «комерційним». Головний висновок – державна політика повинна відповідати наявному етапу розвитку. Саме тому не існує універсальних рецептів економічного розвитку.

По-третє, обґрунтування активної економічної політики держави. Не можливо зрозуміти народне господарство без розуміння картини національного господарства в цілому і державна економічна політика направляє зусилля окремих ланок господарства задля досягнення довгострокових цілей²⁸.

Критика класичної теорії зі сторони історичної школи, а також роботи Маркса стали передумовою для виникнення економічної соціології. Одним з основоположників соціологічних досліджень вважається Макс Вебер. Основи соціологічних досліджень він закладає у праці «Основи соціологічні терміни». Він виділяє чотири ідеальні типи соціальної дії: 1) раціональна; 2) ціннісно-мотивована; 3) емоційна; 4) традиційна. Крім цього, він заявляє, що існує 3 типи влади-

²⁷ Бартенев С. А. История экономических учений : Учебник. 2-ге вид. Москва : Магистр, 2007. С.105-106

²⁸ List F. National system of political economy. Philadelphia : J.B. Lippincott & co., 1856. P.178-281

авторитету: 1) харизматична; 2) традиційна; 3) раціонально-правова²⁹. За Вебером, сучасне йому індустріальне суспільство всі дії намагається перетворити на раціональні, які мають наміром збільшення ефективності. Таке суспільство і такий тип економічних відносин він називає раціональним капіталізмом.

Раціональний капіталізм можливий за умови домінування раціонально-правової державної влади. Функціонування такої влади забезпечує бюрократія – ієрархізована та деперсоналізована система державного управління. Бюрократ повинен сепарувати приватне життя та професійне, не виявляти на робочому місці особистих інтересів та чітко слідувати встановленим правилам, які отримані бюрократом в спеціальних навчальних закладах³⁰.

У своїх роздумах про капіталізм він дискутує з базисним твердженням Маркса – буття визначає свідомість. Намагаючись дати відповідь на питання чому капіталізм та індустріалізація зародилися саме на Півночі Європи, він звертає увагу на протестантську етику, що поширилася серед населення цієї території. Виявилось, що такі цінності протестантизму як самореалізація, примноження та накопичення багатства, інвестування стали причиною економічного процвітання цього регіону. Отже, за Вебером свідомість визначає буття³¹.

В період з 1920-х по 1980-х спостерігається зниження інтересу до вивчення економічної соціології. Не зважаючи на це, було видано кілька значущих досліджень³².

Важливий вклад у економічну соціологію зробив Йозеф Шумпетер. В центрі його дослідження знаходиться підприємець. Підприємець відрізняється від звичайного бізнесмена тим, що він впроваджує інновації. Вони можуть мати вигляд нових товарів, сервісів або ринків. Важливу роль у створенні інновації мають прибутки та

²⁹ Вебер М. Основные социологические понятия. Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. 1996. С. 455–491.

³⁰ Вебер М. Так само.

³¹ Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. 1990. С. 44–271.

³² Swedberg R. The Classics in Economic Sociology. Principles of Economic Sociology. 2009. P. 1–31. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400829378-003> (date of access: 27.05.2022).

втрати підприємства, механізм яких сприяє ефективнішому розподіленню ресурсів. За Шумпетером саме інновації забезпечують економічний зріст та багатство. Інновації безпосередньо впливають на структуру економіки та суспільства, адже спричиняють «креативне руйнування» – коли інновації стимулюють створення нових сфер економіки та ліквідацію інших. Основна роль держави у цьому процесі – забезпечити свободу конкуренції та сприяти процесу створення інновацій³³.

Серед сучасників ідея інновацій як джерела економічного росту продовжується роботах Річарда Флоріди. Він заявляє, що розвинуті суспільства знаходяться на перехідному етапі від індустріальної економіки, побудованій на промисловому виробництві, до пост-індустріальної, головним драйвером якої є інновації та знання. Крім цього, збільшується частка людей, які належать до креативного класу – підприємці, менеджери, експерти, чия робота є інтелектуальною та творчою. Запорукою економічного зростання держави Флорида називає залучення та розвиток талантів³⁴.

Заслуговують нашої уваги також праці Карла Поланьї. У роботі «Велика трансформація» він описує важливу ментальну зміну, що відбулася з суспільством у XIX столітті. Був представлений новий тип економіки, у якому все оберталось навколо «саморегульованого» ринку і не було місця політичному чи релігійному авторитету. У 1840-х та у 1850-х почали навіть впроваджуватися закони, які відповідали новому баченню. Але на думку Поланьї це призвело до катастрофи, адже позбавлені захисного покриття культурних установ, люди страждали від наслідків соціальних впливів через пороки, збочення, злочини та голод. Природа була знищена, річки забруднені, військова безпека під загрозою, потужність виробництва їжі та сировини була зруйнована. До XIX століття для групи та для суспільства велике значення мав «соціальний інтерес», який не вимірювався

³³ Шумпетер Й. Теория экономического развития. Директмедиа Паблицинг Москва, 2008. С. 148-194

³⁴ Florida R. The flight of the creative class. New York : HarperCollins, 2010. Ch.3

виключно у грошовому вимірі³⁵. У роботі «Торгівля та ринок в ранніх імперіях» він продовжує критику економічної теорії, стверджуючи, що вона є занадто формальною та сфокусованою лише на ринку, тоді як насправді економіка – це залежність життя індивіда від природи та своїх ближніх. Головною проблемою капіталізму він вважає те, що соціальні відносини є вкоріненим в економічні, тоді як насправді економічні відносини повинні бути вкорінені в соціальні, а політичний контроль повинен бути над економікою³⁶.

У 80-х роках під впливом посилення неоліберальної ідеології, економічна соціологія повертається у науковий дискурс. Одним з видатних представників економічної соціології в кінці ХХ століття був Марк Грановетер. Його головною ідеєю вважається «вкоріненість», яка є частиною теорії «структурної економічної соціології». Він критикує економістів-неокласиків за їх припущення, що економічні актори приймають рішення в ізоляції і незалежно один від одного і заявляє, що економічні дії є вкоріненими в певну соціальну систему. Повністю раціонального та індивідуального економічного рішення не існує, воно завжди має у собі елементи «центрального людських мотивів» таких як статус, визнання, влада тощо. Центральна складова «вкорінення» є зв'язки. Вони можуть бути як на макрорівні, коли йдеться про рівень інституцій, коли мобілізуються ресурси для колективної дії, так і на мікро рівні³⁷.

Річард Сведберг виділяє кілька сфер, у які зробили вклад сучасні економічні соціологи. По-перше, це структурна соціологія та нетворкінг, де вирішальна роль відводиться зв'язкам та позиції у соціальному процесі. По-друге, це організаційна теорія, яка розглядає будь-які соціальні відносини через призму організацій. По-третє, це культурна соціологія, яка стверджує, що культура визначає економічну поведінку, впливаючи на те, як актори визначають їх інтереси, як обмежують власні

³⁵ Polanyi K. The great transformation. 2nd ed. Beacon Press, 2001. P. 35-116

³⁶ Polanyi K. Trade and market in the early empires: Economies in history and theory. Glencoe, Ill : Free Press, 1957. P.15-27

³⁷ Granovetter M. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. Journal of economic sociology. 2002. Vol. 3, no. 3. P. 44–58. URL: <https://doi.org/10.17323/1726-3247-2002-3-44-58> (date of access: 31.05.2022).

зусилля в її ім'я та наскільки здатна група мобілізуватися заради досягнення цілі. По-четверте, це історична та порівняльна традиція, натхненна роботами Вебера. По-п'яте, це економічна соціологія, побудована на інтересі, автором якої є Джеймс Коулман. Але Коулман робить акцент на комунікації між індивідами: якщо у одного є те, у чому зацікавлений інший, то вони взаємодіють³⁸.

Вагомий вклад у економічну соціологію зробив П'єр Бурд'є. Центральними ідеями його досліджень є габітус, поле та різні форми капіталу. За Бурд'є, економіка може бути концептуалізована як поле – структура дійсних та потенційних відносин. Різні індустрії, компанії та інші економічні феномени можуть розглядатися як поле зі своєю логікою та інтересами. Структура поля також може розглядатися через різні форми капіталу: фінансовий, соціальний (зв'язки), культурний (освіта та соціальне положення сім'ї) та символічний. Актори діють на економічному полі відповідно до власного габітусу – коли майбутні дії побудовані на їх минулому досвіді та позицій не раціональності, а резонності³⁹.

Фред Блок та Пітер Еванс розглядаються взаємозалежність держави та ринку і заявляють, що попри упередження, що довгий час існувало в економічній науці, держава та ринок не знаходять в опозиції щодо організації економічного життя. Напроти вони є взаємоутворюючими сферами активності і обидва є вкоріненими в соціум. Якщо залежність держави від економіки є очевидною, економіка фінансує державний апарат, то залежність економіки і держави є дискутованою, особливо з боку таких неолібералів як Фрідман та Хайєк. Але насправді ринок функціонує завдяки правовим та політичним структурам. Емпірично це можна прослідкувати на прикладі Росії, у якій різкий перехід до капіталістичної системи без сильного державного апарату призвів до вибуху кримінальної активності. Блок та Еванс заявляють, що економіка є вкоріненою у громадянське суспільство, яке в свою чергу є тісно пов'язаним з державними інституціями – законами та організаційними

³⁸ Swedberg R. Chapter II. Contemporary economic sociology. Principles of economic sociology. 2009. P. 32–52.

³⁹ Bourdieu P. Principles of an Economic Anthropology. The Handbook of Economic Sociology. 2010. P. 75–89.

практиками. Економічне процвітання залежить не від того, щоб знайти магічний баланс між ринком і державою, а від побудови інститутів, які забезпечують продуктивну взаємодію державних структур, суб'єктів ринку та громадянського суспільства. Крім цього, саме демократичний режим забезпечує більш ефективну комунікацію держави та громадянського суспільства, тому є сприятливішим для росту економіки. Запорукою успіху країн Північної Європи є соціальне забезпечення та ефективний діалог всередині громадянського суспільства, який має вплив на побудову державної політики⁴⁰.

Самуель Боулз та Венді Карлін пропонують нову економічну парадигму, яка відповідатиме викликам сучасного суспільства – екологія, нерівність, пандемія тощо. Вони так само заперечують існування протистояння між державою та ринком і заявляють, що роль публічного сектору економіки повинна бути збільшена. Це сприятиме більш егалітарному розподілу багатства, що є ключовим не тільки для демократизації, інновацій, підтримки, довіри, взаємності та інших соціальних переваг, від яких високопродуктивна сучасна економіка залежить. В свою чергу це дозволить реалізовувати більш комплексні політичні програми⁴¹.

Економічна соціологія дала широкий інструментарій для аналізу економічного зростання країни. Підсумовуючи, можна виділити такі аспекти:

- На відміну від неокласиків, економічні соціологи не розділяють державу та ринок. Вони є складовими однієї комплексної системи і є взаємозалежними та взаємодоповнюючими.
- Дії особи на ринку не обмежуються раціональними діями, що ґрунтуються на підрахунку затрат та потенційного прибутку. За Вебером, мотивами її дій можуть бути також цінності, емоції, традиція. За Бурд'є, економічні рішення може визначати також габітус, за Грановетером – вкоріненість у соціальну систему.

⁴⁰ Block F., Evans P. The state and the economy. The handbook of economic sociology. 2010. P. 505–526.

⁴¹ Bowles S., Carlin W. Shrinking capitalism: components of a new political economy paradigm. Oxford review of economic policy. 2021. Vol. 37, no. 7. P. 794–810.

- Важливу роль в економічному зростанні мають інновації та «креативне руйнування», які змінюють структуру економіки в цілому. Значення цього процесу буде збільшуватися з переходом до пост-індустріального суспільства.
- Економічна система повинна відповідати соціальним викликам сьогодення та майбутнього і адаптуватися під них. Зокрема на ринку відбувається перехід до більш егалітарних структур та більшої ролі держави в економіці заради подолання викликів нерівності та екологічних проблем.

1.5. Інституціоналізм

На початку ХХ століття, інституційний напрямок економічних досліджень був започаткований Торстейном Вебленом. Він виступив з критикою класичних економічних досліджень і стверджував, що функціонування ринку визначають не механізми попиту та пропозиції, а формальні та неформальні інститути. На економічну поведінку індивіда на ринку впливають норми, традиції та неформальні правила, притаманні тому суспільству, у якому він знаходиться. Мотивом його дій є не раціональність, а принципи демонстративного споживання. Представники нижчих класів намагаються наслідувати вищих, у свою чергу останні витрачають кошти на товари, що не є утилітарними. До таких товарів Веблен відносить наприклад одяг, що через механізм моди швидко стає неактуальним⁴². В свою чергу, інший представник інституціоналізму, Джон Коммонс особливу увагу приділяв ролі права в суспільстві. Основою для подолання соціальних протиріч є заключення юридичного договору. В свою чергу конфлікти та їх вирішення можуть бути рушієм прогресу⁴³.

Вплив інституціоналізму значно знизився у міжвоєнний період, але з середини 70-х років був повернутий у науковий дискурс. Наприкінці ХХ століття

⁴² Veblen T. Theory of the leisure class. Taylor & Francis Group, 2017. P.19-36

⁴³ Commons J. R. Legal foundations of capitalism. The Macmillan Company, 1924. 393 p.. P.143-203

представники інституціоналізму фокусувалися переважно на інституційних структурах, які впливають на інтереси та переконання індивідів. До них належали Дуглас Норз, Честер Бернард та Джордж Хомлас. Вони визначали інститут як домінуючу систему взаємопов'язаних неформальних і формальних елементів — звичаїв, спільних переконань, конвенцій, норм і правил, — на які суб'єкти орієнтують свої дії, коли переслідують свої інтереси. З цієї точки зору, інститути є соціальними структурами, які забезпечують канал для колективних дій, сприяючи й організовуючи інтереси акторів та забезпечуючи відносини принципала-агент. З цього визначення, пов'язаного з інтересами, випливає, що інституційні зміни включають не просто переробку формальних правил, а принципово потребують перебудови інтересів, норм і влади.⁴⁴

Теоретичну рамку розрізнення понять «інститутів» та інституцій описує Марія Кармазіна. Інституції – це символічні, звичаєві, семіотичні значення та практики, тоді як інститути – соціальна організація, яка закріплює та відтворює їх. Інституції означають джерело інституціонування, тобто, ті механізми, завдяки яким культурні орієнтири трансформуються в соціальну практику. Інститути постають у правовому та звичаєвому вимірі. Важливе значення також мають неформальні інститути. Вони постають з інституцій і закріплюються, коли стають впорядкованою та організованою єдністю механізмів і засобів втілення в життя певної стратегії чи тактики⁴⁵.

Підсумовуючи, виділимо головні постулати інституційної теорії.

- Економічна поведінка індивіда не виключно раціональна і не завжди обґрунтована максимізацією корисності. Її також визначають формальні та неформальні інституції.

⁴⁴ Nee V. 3. The new institutionalisms in economics and sociology. The handbook of economic sociology, second edition / ed. by N. J. Smelser, R. Swedberg. Princeton, 2010. P. 49–74. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400835584.49> (date of access: 26.05.2022).

⁴⁵ Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 10–19. URL: https://distedu.ukma.edu.ua/pluginfile.php/47035/mod_resource/content/1/Кармазіна%20Інститут%20та%20інституція.pdf (дата звернення: 26.05.2022).

- Важливо відрізнити інституції – механізми, завдяки яким культурні орієнтири перетворюються в соціальну практику, інститути – соціальна організація, що закріплює і відтворює інституції, та неформальні інститути – не закріплені юридично засади і механізми втілення в життя певної стратегії.
- Ринок – процес обміну товарами та послугами, вкорінений у інститути. Формальні інститути – це правові механізми регулювання ринку, які встановлюються державою. Неформальні – соціальні норми та правила, які є різними у кожній культурі⁴⁶.

1.6. Пост-кейнсіанство та його засади

Напрямок пост-кейнсіанства бере свій початок у роботах його засновника Джона Кейнса. Його основні теорії були сформульовані у 20-30-х роках ХХ століття як відповідь і спроба вирішити економічні виклики пов'язані з глибокою економічною кризою, з якою зіткнулась Америка в той час. Кейнс стверджує, що підтримки валютного курсу та збалансованого бюджету недостатньо для ефективного функціонування економіки. Він переходить від проблеми вибору в умовах обмеженого ресурсу до проблеми відносного надлишку (масового безробіття, невикористовуваних потужностей). На відміну від неокласиків, які поклалися на саморегулювання ринку, особливу роль в його концепції займає держава, як регулятор економічної активності. Ба більше, теоретична концепція має прямий вихід на практику і обґрунтовує яким чином треба регулювати економіку. За Кейнсом економіка є складна система взаємозв'язків і взаємодій всіх сфер і секторів, де ринковий механізм перебуває під впливом психологічних факторів.

Кейнс показав неспроможність закону Сея, згідно якого виробництво самостійно формує доходи, в результаті чого, відновлюється рівновага попиту та пропозиції. Його помилкою було те, що він недооцінював значення грошей, розглядаючи їх

⁴⁶ Staveren I. v. Economics after the crisis. Taylor and Francis, 2014. Ch.1.3

просто як посередника, але насправді гроші отримані у якості доходу можуть одразу не бути реалізовані. Вони можуть бути збережені й не обов'язково одразу інвестовані. Більш того, ціни та заробітна плата не є гнучкими регуляторами ринкового господарства, адже є досить консервативними. Важливу роль у цьому процесі він відводив психологічним мотивам людей: скупість, передбачливість, розрахунок, критичність тощо. Вирішальну роль у економіці Кейнс відводив інвестиціям, за допомогою яких необхідно стимулювати споживчий попит. Збільшувати об'єм інвестицій можна за допомогою психології споживачів та зміни ефективності капіталовкладень⁴⁷.

З часів Великої Депресії і до 1970-х Кейнс мав великий вплив на формулювання економічної стратегії США та європейських країн. Теорія та методологія Кейнса стали основою для подальшого розвитку економічної теорії в напрямку пост-кейсїанства. Фокусом пост-кейсїанців були більшою мірою економічний зріст та стабільність⁴⁸. Наприклад Рой Харрод та Євсей Домар розробили рівняння економічного зростання⁴⁹. Джон Хікс розробив теорію «стелі» і «підлоги» як спосіб аналізу економічної динаміки⁵⁰. Водночас Харрод обґрунтовує, що швидке економічне зростання так само небажане, як і тривалий спад та аналізує вплив науково-технічного процесу на динаміку ринку⁵¹.

Ірен ван Ставерен виділяє такі основні засади пост-кейсїанства:

- Пост-кейсїанський підхід до економіки можна охарактеризувати визнанням невизначеності, внутрішньої динаміки, нестабільності, платоспроможного попиту. Пост-кейсїанці визнають, що ринки не ведуть автоматично до найвищого рівня добробуту, економічного зростання чи ефективності. Одним

⁴⁷ Keynes J. M. General theory of employment, interest and money. Palgrave Macmillan, 1960.

⁴⁸ Keynesian vs. neo-keynesian economics: what's the difference?. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/012615/what-difference-between-keynesian-and-neokeynesian-economics.asp#:~:text=Neo-Keynesian%20theory%20focuses%20on,market%20as%20not%20self-regulating.> (date of access: 02.06.2022).

⁴⁹ Harrod R. F. An essay in dynamic theory. The economic journal. 1939. Vol. 49, no. 193. P. 14. URL: <https://doi.org/10.2307/2225181> (date of access: 02.06.2022).

⁵⁰ Hicks J. A contribution to the theory of the trade cycle. Oxford University Press, USA, 1979.

⁵¹ Harrod R. Так само.

з недоліків ринку є відсутність сукупного попиту. Сукупний попит — це загальний попит усіх домогосподарств, фірм, уряду та решти світу (домашніх господарств, фірм та урядів за кордоном). Низький сукупний попит підтримує низькі очікування інвесторів і виробників, а отже, і низький попит на робочу силу.

- До недоліків ринку також належить недосконалість конкуренції через присутність на ринку олігополій та монополій, а також змову між фірмами та лобіювання чи корупцію з метою відхилення державного регулювання на користь певних бізнес-інтересів.
- Держава займає важливу роль у регулюванні економічних процесів⁵².

1.7. Способи вимірювання економічного процвітання

Показником економічного зросту чи спаду є показник Валового внутрішнього продукту (ВВП), який показує ринкову ціну всіх благ, вироблених в усіх сферах економіки на території певної держави. Для більш репрезентативної оцінки використовують показник реального ВВП, який враховує вплив інфляції на ціни. ВВП на душу населення вираховується як ВВП поділене на кількість населення країни⁵³.

ВВП є базовим показником для економічного аналізу. Але водночас, він не враховує багатьох інших вагомих аспектів економічного життя країни, за що часто зазнає критики. Існує кілька інших показників, які доповнюють або становлять альтернативу ВВП.

Амартя Сен та Махбуб ул Хад створили Human development index (HDI). Він враховує 3 складові: валовий національний дохід на душу населення, ймовірну тривалість життя та рівень відвідування шкіл та освіченості⁵⁴.

⁵² Staveren I. v. Economics after the crisis. Taylor and Francis, 2014. Ch.1.4

⁵³ Gross domestic product (GDP). OECD Data. URL: <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>.

⁵⁴ Human development index (HDI). UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.

UNDP запропонували показник моніторингу бідності - Multidimensional Poverty Index (MPI). Бідність є нагальною проблемою економічного життя не лише різних країн, але і планети в цілому. MPI враховує 3 складові: 1) стандарти життя, до яких відносяться наявність питної води, засобів та умов для дотримання гігієни, електроенергії, палива, предмети повсякденного користування (телевізор, велосипед, комп'ютер тощо); 2) освіта, що враховує кількість дітей, що навчаються у школі та кількість осіб, що закінчили щонайменш 6 класів); 3) здоров'я, до якого відносять рівень смертності дітей до 5 років та недоїдання у дорослих⁵⁵.

З 80-х років ХХ століття у публічному дискурсі почала обговорюватися одна з найнагальніших проблем людства – нерівність. Для цього вимірювання нерівності Світовий банк розробив Gini index, який показує наскільки різними є доходи різних груп населення⁵⁶.

Важливим психологічним показником економічного життя є результати рейтингу The World Database of Happiness, які формуються відповідно самостійної оцінки рівня щастя громадянина країни. До факторів, що впливають на рівень щастя відносяться задоволеність життям, очікування щодо свого майбутнього та стабільність, які є похідними або обґрунтовують економічне життя країни⁵⁷.

З точки зору економічної соціології та аналізу економіки через призму інституцій, є важливим показник цінностей громадян. На території Європи кожного року моніторинг цінностей проводить World Values Survey. Враховуються такі компоненти як стереотипи, економічні цінності, добробут, корупція, безпека тощо⁵⁸.

⁵⁵ Multidimensional Poverty Index (MPI). UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/en/2021-MPI>.

⁵⁶ Gini index. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>.

⁵⁷ Harvesting happiness research. WORLD DATABASE OF HAPPINESS ARCHIVE OF RESEARCH FINDINGS ON SUBJECTIVE ENJOYMENT OF LIFE. URL: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/>.

⁵⁸ World Values Survey (WVS). URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

2. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЛЬНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

2.1. Транзит до ринкової системи та економіка України в цифрах

24 серпня 1991 року була проголошена незалежність Української держави. З тих пір, Україна встала на шлях переходу від планової економіки до ринкової⁵⁹.

Де факто лібералізація економічної системи на території України почалася ще за часів Горбачова наприкінці 80-х років ХХ століття. Першим кроком до розвитку підприємництва у СРСР було прийняття у травні 1987 року Закону «Про індивідуальну трудову діяльність», згідно якого була дозволена «соціально активність громадян у виробництві товарів та надання платних послуг». Таке підприємництво залишалося досить обмеженим: види діяльності, у яких можливо було бути задіяним, були лімітованими, а наймати виробників та володіти засобами виробництва було заборонено. Але вже в 1989 році вступив в силу Закон «Про кооперацію в СРСР», який розширив сфери повноважень підприємництва: більше не був обмежений оборот, кількість людей, задіяних у організації та вже не потрібно було отримувати підтвердження від локальних еліт, що діяльність була «в інтересах місцевої спільноти». Підприємницька діяльність була замаскована під «кооперативи», відповідно партійній ідеології, організовані за принципом колективізму, зокрема власники мали бути співробітниками організації. Цей закон заклав інституційну базу для зародження вільного ринку на території СРСР⁶⁰.

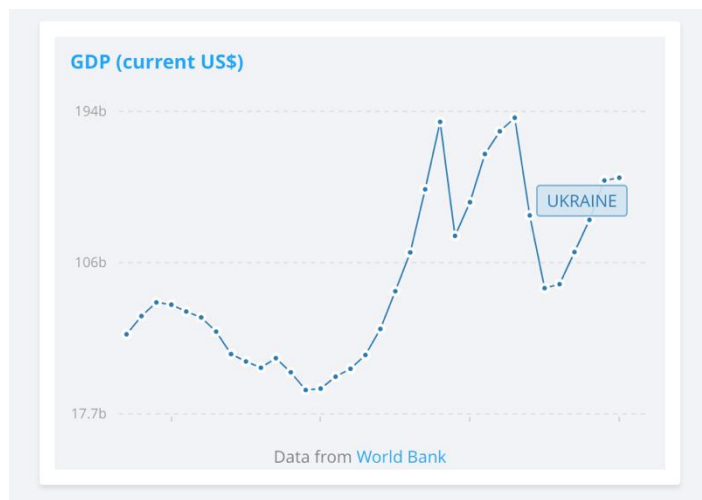
Під час референдуму про щодо оголошення незалежності України 90% відсотків громадян проголосувало за підтвердження Акту проголошення незалежності України. Значна народна підтримка значною мірою була вмотивована соціально-економічними причинами і впевненістю, що Україна економічно виграє від отримання незалежності. У Радянському Союзі Україна вважалася найбагатшою республікою через її вдале геополітичне розташування, високий рівень

⁵⁹ Ishaq M. The Ukrainian economy and the process of reform. *Communist Economies and Economic Transformation*. 1997. Vol. 9, no. 4. P. 501–517.

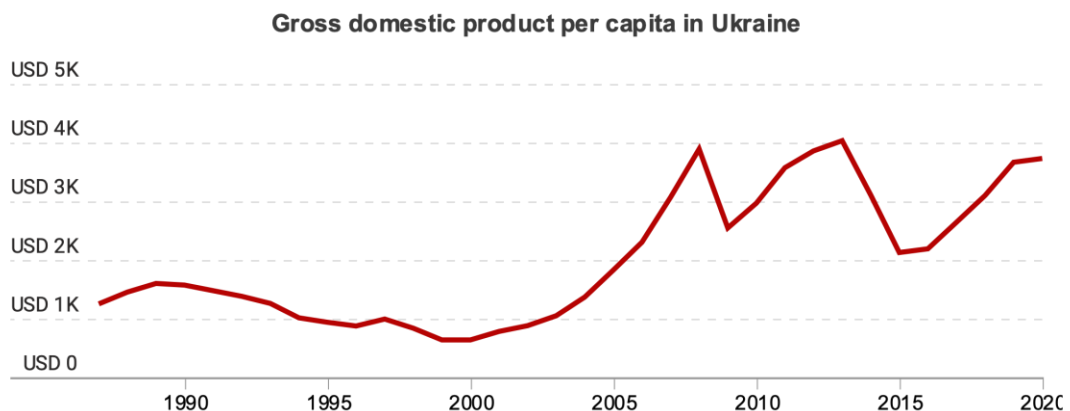
⁶⁰ Wynnyckyj M. *Institutions and Entrepreneurs: Cultural Evolution in the 'De Novo' Market Sphere in Post-Soviet Ukraine*. Cambridge, P.53-54

індустріалізації, транспортну інфраструктуру, високоосвічене населення та багатство природних ресурсів. Але розпад СРСР поставив Україну перед рядом викликів, до яких зокрема відноситься високий рівень взаємозалежності між радянськи республіками. Станом на 1990 рік тільки 5% свого ВВП Україна виробляла самостійно⁶¹.

Динаміка реального ВВП України у часовому проміжку з 1991-2020 відображена графіку 1. Станом на 1991 рік 77.35 мільярдів доларів. До 1999 року спостерігалось значне падіння економіки до 31.58 мільярдів доларів рік,

Малюнок 1. Реальний ВВП України 1990-2020

Data from datacatalog.worldbank.org via Data Commons

Малюнок 2. ВВП на душу населення України 1990-2020

⁶¹ Zon H. The Political Economy of Independent Ukraine. Palgrave Macmillan London, 2000. P.18

після чого спостерігаємо зріст протягом 2000-2008 році до 188.11 мільярдів. У 2009-ому році спостерігаємо значне падіння до 121.55 мільярдів доларів, але за тим слідує динамічний ріст до 2013-ого до 190.5. У період 2014-2015 економіка сильно впала до 91.03 млрд доларів, але далі економіка зростала. У 2020 році 155.5 млрд доларів⁶². Дані про ВВП на душу населення відображені на графіку 2. Відповідно по роках: 1991 – 1487 доларів, 1999 – 635 доларів, 2008 – 4066 доларів, 2009 – 2639 доларів, 2013 – 4187 доларів, 2015 – 2124 доларів, 2020 – 3724 доларів⁶³.

Але Михайло Винницький заявляє, що у 90-х рівень роках ВВП не відображає реального рівня життя населення. Це можна прослідкувати за кількома показниками. По-перше за даними ОЕСД, число пасажирських автомобілів в Україні з 1990 по 1998 років виросло з 68 на 1000 людей до 98, а число телевізорів - з 328/1000 to 490/1000. Так само за даними Інституту Соціології Національної Академії наук України за 1982, 1994 та 2000 рік, рівень життя українців за цей період насправді збільшився.

По-друге Михайло Винницький звертає увагу на показник рівня бідності в Україні. За даними Світового банку, тільки 3% українського населення живе на рівень доходу менше ніж 2.15 долара на день і лише 29.4% - на менше ніж 4.30 доларів на день. Ці показники є навіть меншими ніж у Латвії і значно меншими ніж у Росії та Молдові. Це показує, що перехідний шлях України є більш близьким до Польщі та до Балтійських країн⁶⁴.

За оцінкою Світового банку, кількість населення, що проживає за межею бідності на менше ніж 1.90 доларів на день протягом років незалежності знижуються, за виключенням 2009 року. У 2020 році цей показник сягає менше одного відсотка⁶⁵. Та сама динаміка спостерігається і з показником бідності нижче рівня 5.50 доларів

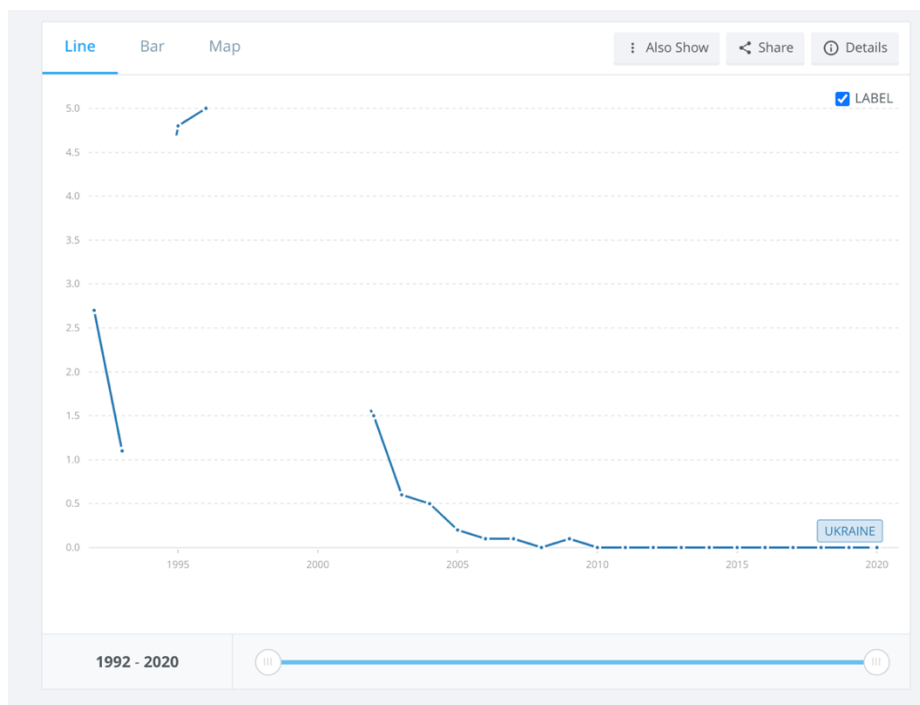
⁶² GDP (current US\$) - Ukraine | Data. World Bank Open Data | Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

⁶³ GDP per capita (current US\$) - Ukraine | Data. World Bank Open Data | Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

⁶⁴ Wynnuckyj M. Так само. С. 41-42

⁶⁵ Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population) - Ukraine. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

на день, за виключенням 2015-ого року. У 2020 році в Україні він сягає близько 3%⁶⁶.

Малюнок 5. Кількість населення, що проживає за межею бідності у 5.50 доларів/день

Малюнок 6. Кількість населення, що проживає за межею бідності у 1.90 доларів/день

⁶⁶ Poverty headcount ratio at \$5.50 a day (2011 PPP) (% of population) - Ukraine. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.UMIC?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

Михайло Винницький стверджує, що значна частина економіки України знаходилась в той період в тіні, саме тому ВВП не відображає реальну економічну ситуацію. Ту ж саму тенденцію ми спостерігаємо протягом усіх років незалежності України. Леонардо Медіна та Фрідріх Шнайдер оцінюють середній рівень тіньової економіки України у 44.80% з мінімальним показником 36.65% у 2008 році і максимальним 57.00% у 1998 році⁶⁷. За даними Міністерства економіки України, у вересні 2021 рівень тіньової економіки становив 31% від офіційного ВВП України⁶⁸.

Для розуміння економічної ситуації важливим є також індекс Gini. У 1992 році цей показник в Україні складав 29.7 і до 1995 року він зріс до 39.3, що є максимальним показником для України, після чого він пішов на спад. Мінімальний показник складав 24 у 2014. У 2020 році він сягав 25.6⁶⁹.

За Human development index, Україна у 1991 році має показник 0.721 при оцінці 0.603 по світу. Найнижчий показник спостерігається у 1996 році 0.684, після чого він починає зростати до 0.779 у 2019 році при 0.737 показнику по світу⁷⁰.

За рівнем щастя за 2018-2020 рік Україна отримала оцінку 4.875 і зайняла 110 позицію серед усіх країн світу, що заносить Україну у список 40-ка найбільш нещасних країн світу і робить її найнещаснішою країною Європи⁷¹.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що хоча низька оцінка рівня економіки України інколи є перебільшеною, в цілому Україна за роки незалежності не реалізувала повністю свій економічний потенціал і не досягла економічного процвітання.

⁶⁷ Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?. 2018. 76 р.

⁶⁸ Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції Січень - Вересень 2021. М-во економіки, 2021. 14 с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 14.06.2022).

⁶⁹ Gini index - Ukraine | Data. World Bank Open Data | Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=UA> (date of access: 14.06.2022).

⁷⁰ Human Development Index | Human Development Reports. Home | Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (date of access: 14.06.2022).

⁷¹ World Happiness Report 2021 / S. Wang et al. New York : Sustainable Development Solutions Network, 2021. URL: <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2021/WHR+21.pdf> (date of access: 14.06.2022).

Від початку оголошення незалежності, транзитний шлях економіки України відбувався під впливом Вашингтонського консенсусу, згідно якого ріст економіки забезпечується 3 основними принципами: фіскальна стабілізація, приватизація та лібералізація цін та торгівлі. Цей підхід сформульований під впливом неокласичного підходу та інституційного, згідно яких максимальне послаблення ринкового регулювання і встановлення «правильних» інститутів забезпечують економічне процвітання. Цей підхід не виправдав себе на практиці в Україні і в інших країнах, наприклад в Латинській Америці та у пост-соціалістичних країнах⁷². Насправді економічна система потребує регулювання, а встановлення правильних інститутів неможливе без формування компоненти інституції і неформальних інститутів.

2.2. Роль політичних еліт у економічному розвитку України

Період набуття Україною незалежності супроводжувався багатьма викликами, що постали перед громадянами та перед новими політичними елітами. По-перше у складі СРСР Україна не мала сильного владного апарату на своїй території, адже майже вся влада централізовано була зосереджена у Москві. По-друге протягом майже століття Україна була відрізана від всього світу і не мала досвіду побудови державних інститутів та ринкової економіки. Це мало негативні наслідки для економічного регулювання в Україні.

У 90-х сформувалося в Україні сформувалося 3 політичні сили, що оперували в українській політиці: національно-демократичний «Рух», який мав підтримку 20-25%, комуністи та соціалісти на сході України і безпартійний центр⁷³. Фактично більшість складу першого скликання Верховної ради були колишніми представниками Комуністичної партії, як і перший президент України Леонід Кравчук. Паралельно з формуванням політичної верхівки, в цей період свій вплив

⁷² Rodrik D. One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth. Princeton University Press, 2008. С.20-21

⁷³ Aslund A. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It. Peterson Institute for International Economics, 2015. P.59-60.

набирають олігархи, які виявилися у вигаши від процесу приватизації на початку 90-х років⁷⁴. У результаті слабкості державних інституцій на ранньому етапі державотворення, вони почали об'єднуватися у неопатримоніальні мережі або клани, які були організовані як регіональні неформальні фінансово-політичні групи. Саме вони стали рушійною силою системної корупції на державному рівні, яка існує і до сьогодні⁷⁵. Незважаючи на те, що олігархи не є політичними фігурами, вони впливають на політичне життя країни шляхом підтримки партій в обмін на лобіювання їх інтересів. Ба більше, публічно не прив'язуючи себе до жодної політичної сили, вони володіють високим рівнем гнучкості⁷⁶.

Лукаш А. Вей та Стівен Левицький класифікують політичний режим в Україні як конкурентний авторитаризм, за якого хоча формально діючі демократичні інституції зазвичай розглядаються як основні засоби досягнення та здійснення політичної влади, однак при цьому можновладці порушують демократичні закони так часто і настільки, що режим перестає відповідати мінімальним вимогам, що ставляться до демократії. Такий режим не сприяє економічному зростанню з двох причин. По-перше, посилаючись на дослідження Фреда Блока та Пітера Еванса, демократія є найсприятливішим режимом для економічного зростання, адже забезпечує найкращу комунікацію та взаємовплив держави та суспільства⁷⁷. По-друге, олігархічні групи мають значний вплив на державний апарат, а отже економічні реформи впроваджуються не заради росту економіки та рівня життя населення в цілому, а на користь олігархів та їх бізнес-імперій⁷⁸. Тож природа політичних еліт та політичний режим України є перешкодою для економічного зростання.

⁷⁴ Struggle for good governance in Eastern Europe / M. Emerson et al. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2018. С.57-59

⁷⁵ Мінаков М. Поступ демократії в Україні (1991 – 2019). Strategic Group Sofia, 2019. URL: <https://sg-sofia.com.ua/postup-demokratii-v-ukraini-1991-2019> (дата звернення: 14.06.2022).

⁷⁶ Struggle for good governance in Eastern Europe / M. Emerson et al. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2018. С.57-59

⁷⁷ Block F., Evans P. Так само.

⁷⁸ Struggle for good governance in Eastern Europe / M. Emerson et al. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2018. С.57-59

2.3. Вплив внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації на економічне зростання

Протягом перших років незалежності перед владою постала важлива задача становлення української державності та консолідація українського суспільства, до чого переважно і докладав зусилля президент Кравчук за своєї каденції. Але водночас в сфері економічних реформ, він обрав шлях поступової трансформації, що по факту означало непослідовну економічну політику і не прийняття практично ніяких рішень у цій сфері. Результатом стало стрімке падіння економіки, висока інфляція, ріст рівня нерівності та бідності громадян. Економічні реформи почалися впроваджувати лише коли у 1994 році президентом став Леонід Кучма, який анонсував програму «радикальних економічних реформ». На практиці, підхід Кучми не можна охарактеризувати як радикальний, але ряд важливих стабілізаційних мір було прийнято: зупинена гіперінфляція та встановлена нова грошова одиниця – гривня, були лібералізовані ціни та посилювався процес приватизації⁷⁹.

Однак політична система України все ще залишається нестабільною, а геополітика та світова економіка мають сильний вплив на економічне середовище. У результаті протягом років незалежності спостерігалось кілька значних економічних криз.

Після майже десятиліття стабільного економічного зростання, Україну спіткало значне економічне падіння у 2008-2009 роках у результаті світової економічної кризи. Криза виявила ряд проблематичних аспектів економічної системи України: залежність від зовнішніх ринків (50% ВВП становили експортні товари); значні обсяги зовнішніх позик; імпортозалежність, яка проявляла себе у вигляді підвищеного попиту на іноземні товари; дефіцит ліквідності у банківській системі. Результатом стало скорочення обсягів виробництва, особливо орієнтованих на

⁷⁹ Wynnyskuj M. Так само. С.48-63

експорт чи імпорт, девальвація національної валюти, зниження інвестиційної активності, банкрутство банків⁸⁰.

У 2013 році Україна досягла найвищого рівня реального ВВП та ВВП на душу економіки. Але вже у 2014 році спостерігалось значне економічне падіння у зв'язку з Революцією Гідності, анексією Криму та початком війни з Росією. Зникло одразу кілька ключових джерел економічного зростання: знищення виробничих потужностей на сході країни та демонтаж економічних відносин з основним на той час економічним партнером Росією. Відбулася хвиля міграції зі сходу, припинилися капітальні інвестиції та валютна виручка. Почалася мобілізація фінансових ресурсів на армію, але лише за рахунок перерозподілу державного бюджету⁸¹. Певна позитивна динаміка почала з'являтися лише у 2016 році, але до рівня 2013 року українська економіка не змогла відновитися.

Значний трансформаційний вплив на економіку України та світу мала пандемія Covid-19. Вона вимагала значних фінансових вкладень, особливо в сферу медицини, та підтримки бізнесу. В Україні ці заходи здійснювалися за рахунок перерозподілу державного бюджету та фінансування зі сторони Міжнародного валютного фонду. Найбільш вразливим в цей період був середній та малий бізнес. Станом на кінець квітня 2020 року, кількість фізичних осіб-підприємців скоротилася на 277 тис, а 78% опитаних представників малого та середнього бізнесу зазначили, що вони втрачають під час запровадження обмежень 75% доходу, що негативно відобразилося на економічному житті в цілому. Базисом економіки стала аграрна сфера⁸².

Одним із важливих факторів економічного процвітання є забезпечення державним апаратом стабільності, передбачуваності та стійкості економічної

⁸⁰ Мельник А. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки. Миколаїв : Глоб. та нац. проблеми економіки, 2014.

⁸¹ Емец В. 2018 рік: кінець п'ятирічки пришвидженої економічної стагнації України. Strategic Group Sofia. URL: <https://sg-sofia.com.ua/2018-kinez-pyatirichki-prishvidshenoji-ekon-stagnazii> (дата звернення: 14.06.2022).

⁸² Емец В. Промежуточные итоги влияния пандемии covid-19 на экономику Украины и дальнейшая экономическая траектория. Strategic Group Sofia, 2020.

системи, особливо під час кризових періодів. Вкрай важливим є наявність запасу міцності у держави та прийняття ефективних рішень. Протягом років незалежності спроможність влади у цьому аспекті є частковою.

2.4. Українське суспільство, його економічна культура та цінності

Суспільство є ключовою складовою економічної системи, адже саме люди є її суб'єктами, а їх поведінка має визначальний вплив на її стан. Економіка є вкоріненою у суспільне життя, саме тому соціум потребує нашого дослідження в її контексті.

Ханс ван Цон наголошує на 2 аспектах, які стали перешкодою на шляху до транзиту України до моделі західної демократії та вільного ринку.

По-перше це понад 300-річний вплив Російської імперії, який тривав аж до початку ХХ століття. Російська імперія була централізованим деспотичним політичним утворенням, на території якого не відбувалися події та процеси, які стали базою західноєвропейської моделі. Епоха Ренесансу, Просвітництва минули землі Росії, пізня індустріалізація відбувалась переважно під впливом іноземців, а інституту кріпосницького права зберігався аж до 1861-ого року. Тож у колективній пам'яті українців не зберіглася традиція вільного ринку та демократичних інституцій. Виключенням можуть бути західні регіони України, які була інкорпоровані у СРСР під час Другої світової війни.

По-друге це негативний вплив економічної культури Радянського союзу. За часів Сталіна шляхом колективізації був зруйнований агро та текстильний потенціал українських земель, а на їх територіях відбувалась форсована індустріалізація. За часів Брежнєва була сформована робітнича культура заохочення лояльності і придушення індивідуалізму. За рахунок зменшення диференціації у заробітній платі, була зруйнована система мотивації, в свою чергу ефективність підприємств також не винагороджувалась. Джерелом інновацій могла бути лише держава, будь-

яка ініціатива знизу була заборонена. Ринок існував лише у формі неформальних зв'язків та тіньової економіки⁸³.

З іншого боку, Михайло Винницький наполягає на необхідності дослідження економічного життя України з «низової» перспективи, яке в свою чергу дозволить розглянути його більш комплексно. Винницький стверджує, що джерелом економічної трансформації є «нові» підприємці, які розпочинали власну справу в часи встановлення незалежності України. Ба більше, культурний капітал, набутий у Радянському Союзі, а саме людський капітал, зв'язки та комунікаційні навички, допомагали їм досягати успіху у підприємницькій діяльності. На думку Винницького, саме підприємці є важливим джерелом економічних трансформацій, адже вони завдяки власній успішності та статусу, створюють нову соціальну модель для наслідування та мотивують до підприємницької діяльності⁸⁴.

Наталя Амельченко стверджує, що транзит до ринкової моделі економіки та демократичних інституцій не виключно в встановлені інститутів західного зразку, а і в ціннісних перетвореннях, до того ж основною мірою. Тому важливим є моніторинг динаміки зміни цінностей українців⁸⁵.

За дослідженням World Values Survey, з періоду за 1996 року до 2020 в Україні відбувся помірний перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження, хоча який був перерваний відкатом у 2008 році. В свою чергу цінності стали менш секуляризовано-раціональними та більш традиційними, хоча автори статті трактують це як почуття гордості за власну державу, яке не було притаманне українцям у перші роки незалежності України⁸⁶.

У порівнянні 2010 року з 2011 частка незадоволених своїм фінансовим становищем зменшилася з 48% до 38,9%. Також знизилась частка оцінюючих свій рівень доходу як низький рівень (з 55% до 45,1%). Але зріс відсоток людей, які

⁸³ Zon H. Так само. С.12-25

⁸⁴ Вуппускуї М. Так само. С. 202-207

⁸⁵ Амельченко Н. Демократизація в Україні: співвідношення ціннісних та інституційних змін. Політичні студії. 2014. Т. 58. С. 45–50.

⁸⁶ Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ : Укр. центр європ. політики, 2020.

вважають свій дохід середнім (з 33% до 37%). Водночас громадяни України стали меншою мірою покладатися на державу та стали більше підтримувати такі твердження як «дохід повинен бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль» (замість «доходи повинні бути більш рівними»), «люди більшою мірою самі повинні нести відповідальність за те, щоб себе забезпечити» (замість «державна повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені»), «частка приватної власності у бізнесі та виробництві повинна бути збільшена» (замість збільшення державної частки), що свідчить до переходу до цінностей індивідуалізму та посилення локусу контролю. Про це також свідчить збільшення відсотка тих, хто надав би перевагу «наданню народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень» перед боротьбою зі зростанням цін та підтриманням порядку серед пріоритетів країни з 18,4% до 23,8%, а також підвищення громадської активності: зростання частоти підписання петицій, участі в громадських організаціях, готовності брати участь в демонстраціях, страйках, бойкотах. Збільшився рівень довіри у суспільстві з 23,1% до 30,1% і кількість тих, хто вважає, що важливо жити в демократичній країні, що Україна управляється демократично і що в ній поважаються права людини. Але водночас відбулося зменшення рівня довіри до більшості державних інституцій (суди, уряд, Верховна Рада, освітні заклади, державні установи і служби загалом) - крім Збройних сил та Національної поліції, довіра до яких зросла. Водночас зменшилась довіра до громадських організацій і великого бізнесу. Крім цього, знизилась готовність голосувати на виборах Верховної Ради (з 62% тих, хто завжди голосував, до 55%) і на місцевих виборах (з 61% до 50,8%, відповідно)⁸⁷.

Спираючись на дані ціннісного дослідження, може зробити висновки, що цінності українського суспільства зближуються з європейськими, де ринки є розвинутими. Все більше в українцях розвивається індивідуалізм та бажання брати

⁸⁷ Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ : Укр. центр європ. політики, 2020.

відповідальність за власне життя. Але зміни є занадто повільними і не мають вагомого впливу на динаміку економічного зростання України.

2.5. Структурні економічні зміни та як на них впливає держава

Антон Філіпенко стверджує, що лібералізм як економічний тренд вичерпав свій історичний потенціал⁸⁸. На це вплинуло зокрема те, що принципи Вашингтонського та Пост-Вашингтонського консенсусу не виправдали себе на практиці, зокрема в пост-соціалістичних країнах та країнах Латинської Америки. Більш того, в контексті переходу суспільств розвинених держав до пост-індустріалізму, в цих країнах відбувається посилення ролі держави⁸⁹. Глобальним трендом є те, що ринок, суспільство та уряд перестають протиставляти себе один одного, а співіснують як єдина система заради вирішення таких глобальних проблем людства як нерівність, глобальне потепління, інклюзивність тощо. Особливо ці процеси актуальні для України, яка на своєму шляху економічного розвитку повинна подолати виклики, пов'язані з економічним та соціальним спадком Радянського Союзу та форсованою індустріалізацією.

Дослідники Р. Хаусман і С. Ідальго порівняли як різні фактори впливають на економічний ріст: економічна складність, політична стабільність, верховенство права, ефективність державного апарату, корупція, підзвітність. Було доведено, що на порядок більшу вагу має фактор економічної складності – 15.1%, ніж всі інституційні показники разом взяті – близько 1%. Хоча це не означає, що інститути не є важливими, але водночас саме економічна складність мала найбільший вплив на ріст економіки. Під економічною складністю Хаусман і Ідальго розуміють міру того, наскільки комплексним є виробництво продуктів у країні. Чим більше знань, поділу праці та взаємозв'язків необхідно для виготовлення продуктів у країні, тим більш складною є економіка. Прикладом можна навести виробництво зубної пасти.

⁸⁸ S. Filipenko A. A Social and Solidarity Economy : The Ukrainian Choice. Cambridge : Cambridge Scholars Publisher, 2017. P.5

⁸⁹ Rodrik D. Так само

Для того, щоб її виготовити і постачати, необхідна експертиза і кооперація в сферах медицини, хімії, пакування, маркетингу, продажів тощо. З іншого боку, вирубування та постачання деревини потребує менше інтелектуальних зусиль, ніж виробництво зубної пасти. Цей аргумент ми можемо також віднести до пояснення феномену ресурсного прокляття. Тож чим більше високотехнологічних та потребуючих кооперації продуктів в економіці країни, тим більш економіка є процвітаючою, при цьому фактор інституцій має значно менше значення⁹⁰.

На сьогодні в контексті економіки Україна спеціалізується на сировинному експорті⁹¹. Віктор Галасюк вважає, що якщо Україна збереже таку траєкторію розвитку, то економічне відставання від європейських країн поглибитися, адже наявні темпи розвитку є занадто низькими. Водночас, у випадку якщо Україна здійснить реіндустріалізацію, тобто почне розвивати промисловість, запроваджувати інновації та розбудовувати інфраструктуру, вона зможе збільшити зростання економіки до 5%, а її економіка зможе вирости у 2 рази. Ба більше, якщо Україна здійснить радикальну модернізацію, тобто трансформацію країни з сировинно-ресурсного донора на диверсифікованого виробника та інноватора, економіка країни зможе зростати темпами щонайменше 7-8% на рік⁹².

Але економічні зміни потребують державного регулювання та реалізації сильної економічної політики. Тож роль влади та її стратегія економічного розвитку є ключовим у економічному процвітанні України.

2.6. Роль держави та політики в економіці країни

З огляду на вищезазначене, можемо стверджувати, що неоліберальний підхід та підхід встановлення «правильних» інститутів, згідно яких необхідно встановити

⁹⁰ The Atlas of economic complexity: mapping paths to prosperity. Choice Reviews Online. 2014. Vol. 51, no. 11. P. 51–5931–51–5931. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.51-5931> (date of access: 16.06.2022).

⁹¹ Зовнішня торгівля України товарами у 2021 році. Держ. служба статистики України, 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.pdf> (дата звернення: 16.06.2022).

⁹² Галасюк В. Структурна трансформація економіки України як передумова євроінтеграції та прискореного економічного розвитку. Вчені записки. 2019. № 20.

формальні демократичні інститути (3 гілки влади, верховенство права, вибори) та забезпечити максимальну лібералізацію ринку, не виправдав себе на практиці в контексті України. Результатом такої політики стало спочатку глибоке економічне падіння, а потім повільний ріст.

На мою думку, до формулювання економічної політики України необхідно застосовувати пост-кейнсіанський, інституційний підхід, економічно соціологічний. Перший, пост-кейнсіанський, наголошує на важливості регулювання економічним життям, що є особливо актуальним для ринку, що розвивається. Для його процвітання повинна бути забезпечена політична стабільність, валюта та друкування грошей, управлінні рівнем експорту та імпорту, відсотковою ставкою, структурою економіки тощо. Другий, інституційний, враховує компоненту неформальних інституцій, що в контексті України виявляють себе у формі неопатримоніальних мереж, що мають вплив на державну політику і гальмують проведення економічних реформ і саме тому повинні бути змінені. Крім цього, формального встановлення інститутів недостатньо, повинні бути сформовані інституції, які враховують демократичні ціннісні та поведінкові патерни. Третій, економічна соціологія, наголошує на компоненті суспільства і стверджує, що економіка є вкоріненою у суспільні відносини, тож останні грають ключову роль в економічному зростанні. Повинна відбутися ціннісна зміна українців.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що держава та політика грають ключову роль в економічному житті України, тож її економіка повинна бути регульованою.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження, можемо підсумувати:

1. Зародження економіки у сучасному її розумінні як науки, що вивчає як розподілити обмежені ресурси найбільш раціонально, виникла у XVIII столітті. На сьогодні ми вже маємо широке коло напрацювань у сфері економічної науки, серед якого як теоретичну рамку своєї роботи я обрала 4 напрямки, виділені Ірен ван Ставерен: неокласичний, соціологічно-економічний, інституційний та пост-кейсіанський. Додатково був взятий напрям соціалізму. Були розглянуті основні теоретики цих напрямків та виділені їх ключові засади. Крім цього, було досліджено основні показники економічного життя держави для подальшого аналізу економіки України. Головними принципами:

а) неокласичного напрямку є: 1) егоїстичність індивідів і раціональне відстоювання власних інтересів; 2) саморегулювання економіки за рахунок «невидимої руки»; 3) досконалість інформації у кожного учасника ринку; 4) держава як нічний сторож;

б) соціалістичного напрямку: 1) несправедливість капіталістичної системи як такої, за якої клас буржуазії пригнічує робітничий клас; 2) рівний розподіл благ у суспільстві; 3) поступове відмирання держави;

в) економічносоціологічного напрямку: 1) держава, суспільство та економіка – одна взаємодоповнююча система; 2) дії актора на ринку є не тільки егоїстичним і раціональними, а й мотивованими емоціями, цінностями, традиціями, габітусом та вкоріненістю; 3) джерелом економічного зростання та соціальної трансформації є інновації та креативне руйнування; 4) глобально суспільство переходить на стадію пост-індустріалізму і вирішує нові виклики людства.

г) інституційного напрямку: 1) поведінку індивіда на ринку визначають інституції й формальні та неформальні інститути, а ринок є в них вкоріненим; 2) інституції – механізми, завдяки яким культурні орієнтири перетворюються в соціальну практику, інститути – соціальна організація, що закріплює і відтворює

інституції, та неформальні інститути – не закріплені юридично засади і механізми втілення в життя певної стратегії;

г) пост-кейсіанського напрямку: 1) економіка є невизначеною та нестабільною, а саморегуляція ринків автоматично не призводить до економічного добробуту; 2) конкуренція на ринку є недосконалою через присутність олігополій, монополій, змов між фірмами та корупцію; 3) держава займає важливу роль у регулюванні економічними процесами.

До показників, за допомогою яких був здійснений моніторинг економічної системи були віднесені: Валовий внутрішній продукт (ВВП) реальний та на душу населення, Human development index (HDI), Multidimensional Poverty Index (MPI), Gini index, Happiness index та моніторинг цінностей World Values Survey.

2. У другому розділі була здійснена оцінка трансформації української економіки від планової та ринкової системи та наявного стану економіки. Було виявлено, що хоча частково масштаб економічного занепаду України за показниками є перебільшеним, за роки незалежності Україна не реалізувала повністю свій економічний потенціал і не досягла економічного процвітання. Транзит не можна назвати успішним.

Були розглянуті кілька соціально-політичні фактори, що мали вплив на динаміку української економіки: роль політичних еліт, внутрішня та зовнішня політична ситуація, культура та цінності українського суспільства, вплив держави на структурні зміни економіки.

По-перше, природа політичних еліт та політичний режим України, який класифікується як конкурентний авторитаризм, є перешкодою для економічного зростання. Економічні реформи в Україні мають на меті задоволення інтересів олігархів, а не населення загалом, що повинне бути змінено.

По-друге, спроможність влади забезпечувати стабільне та передбачуване економічне, соціальне та політичне середовище під впливом зовнішніх та

внутрішніх факторів є частковим, що дестимулює підприємницьку діяльність та інвестиції. Це в свою чергу не сприяє економічному зростанню.

По-третє, динаміка зміни цінностей українців та зближення їх з цінностями громадян розвинених країн є повільним, що не сприяє економічному зростанню.

По-четверте, наразі структура економіки є сировинною, що виснажує природні ресурси України та не сприяє швидкому зростанню її економіки. В свою чергу, при наявних темпах зростання економічної економіки, прірва між Україною та розвинутими країнами в економічному плані буде поглиблюватися. Тому економіка України потребує індустріалізації та радикальної модернізації.

Можемо стверджувати, що серед перелічених вище економічних теорій на практиці в незалежній Україні не спрацював неокласичний підхід та встановлення «правильних» інститутів, а в Радянській Україні – соціалістичний. Краще динаміку економіки України може пояснити пост-кейнсіанство, економічна соціологія та залучення до уваги компоненти неформальних інститутів та інституцій. Можемо резюмувати, що роль держави та політики є ключовими в економічному житті, тож економіка має бути регульованою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Амельченко Н. Демократизація в Україні: співвідношення ціннісних та інституційних змін. Політичні студії. 2014. Т. 58. С. 45–50.
- 2.Арістотель. Політика. Київ : Основи, 200. 239 с.
- 3.Бартенев С. А. История экономических учений : Учебник. 2-ге вид. Москва : Магистр, 2007. 480 с.
- 4.Вебер М. Основные социологические понятия. Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. 1996. С. 455–491..
- 5.Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. 1990. С. 44–271.
- 6.Галасюк В. Структурна трансформація економіки України як передумова євроінтеграції та прискореного економічного розвитку. Вчені записки. 2019. № 20.
- 7.Емец В. 2018 рік: кінець п'ятирічки пришвидшеної економічної стагнації України. Strategic Group Sofia. URL: <https://sg-sofia.com.ua/2018-kinez-pyatirichki-prishvidshenoji-ekon-stagnazii> (дата звернення: 14.06.2022).
- 8.Емец В. Промежуточные итоги влияния пандемии covid-19 на экономику Украины и дальнейшая экономическая траектория. Strategic Group Sofia, 2020.
- 9.Зовнішня торгівля України товарами у 2021 році. Держ. служба статистики України, 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.pdf> (дата звернення: 16.06.2022).
- 10.Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 10–19. URL: https://distedu.ukma.edu.ua/pluginfile.php/47035/mod_resource/content/1/Кармазіна%20Інститут%20та%20інституція.pdf (дата звернення: 26.05.2022).
- 11.Ксенофонт. Домострой : Отдельное издание. Кн. по Требованию, 2013. 107 с.
- 12.Лісовицький В. М. Історія економічних вчень : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. літ., 2004. 220 с.

13. Маршалл А. Принципы экономической науки. Прогресс, 1993. 1248 с.
14. Мельник А. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки. Миколаїв : Глоб. та нац. проблеми економіки, 2014.
15. Милль Дж. С. О свободе. Андронум, 2020. 118 с.
16. Мінаков М. Поступ демократії в Україні (1991 – 2019). Strategic Group Sofia, 2019. URL: <https://sg-sofia.com.ua/postup-demokratii-v-ukraini-1991-2019> (дата звернення: 14.06.2022).
17. Платон. Держава. Київ : Основи, 2000. 355 с.
18. Порций К. М. Земледелие. Москва-Ленинград : Издательство Академии Наук СССР, 1950. 32 с.
19. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное : Авторс. сборник / ред. П. Н. Клюкин. Эксмо, 2007. 960 с.
20. Сен-Симон А. Избранные сочинения в двух томах. Издательство Академии Наук СССР, 1948. 956 с.
21. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Наш Формат, 2018. 736 с.
22. Сэй Ж.-Б., Бастиа Ф. Жан-Батист Сэй. Трактат по политической экономии. Фредерик Бастиа. Экономические софизмы. Экономические гармонии. Дело, 2000. 232 с.
23. Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції Січень - Вересень 2021. М-во економіки, 2021. 14 с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 14.06.2022).
24. Фома Аквинский. Сумма теологии, Том 2. Издатель Савин С. А., 2006
25. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Директмедиа Паблишинг Москва, 2008. 400 с.

26. Aslund A. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It. Peterson Institute for International Economics, 2015. 274 p.
27. Block F., Evans P. The state and the economy. The handbook of economic sociology. 2010. P. 505–526.
28. Bourdieu P. Principles of an Economic Anthropology. The Handbook of Economic Sociology. 2010. P. 75–89.
29. Bowles S., Carlin W. Shrinking capitalism: components of a new political economy paradigm. Oxford review of economic policy. 2021. Vol. 37, no. 7. P. 794–810.
30. Commons J. R. Legal foundations of capitalism. The Macmillan Company, 1924. 393 p.
31. Florida R. The flight of the creative class. New York : HarperCollins, 2010.
32. Gini index. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>.
33. Granovetter M. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. Journal of economic sociology. 2002. Vol. 3, no. 3. P. 44–58. URL: <https://doi.org/10.17323/1726-3247-2002-3-44-58> (date of access: 31.05.2022).
34. Gross domestic product (GDP). OECD Data. URL: <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>.
35. Harrod R. F. An essay in dynamic theory. The economic journal. 1939. Vol. 49, no. 193. P. 14. URL: <https://doi.org/10.2307/2225181> (date of access: 02.06.2022).
36. Harvesting happiness research. WORLD DATABASE OF HAPPINESS ARCHIVE OF RESEARCH FINDINGS ON SUBJECTIVE ENJOYMENT OF LIFE. URL: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/>.
37. Hayek F. A. v. Law, legislation, and liberty: A new statement of the liberal principles of justice and political economy. London : Routledge and Kegan Paul, 1982.
38. Hicks J. A contribution to the theory of the trade cycle. Oxford University Press, USA, 1979. 214 p.

39. Human development index (HDI). UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
40. Ishaq M. The Ukrainian economy and the process of reform. Communist Economies and Economic Transformation. 1997. Vol. 9, no. 4. P. 501–517.
41. Kenton W. What is neoclassical economics?. <https://www.investopedia.com/>. URL: <https://www.investopedia.com/terms/n/neoclassical.asp#:~:text=Classical%20economics%20assume%20that%20the,retail%20price%20the%20economic%20surplus>. (date of access: 24.05.2022).
42. Keynes J. M. General theory of employment, interest and money. Palgrave Macmillan, 1960. 463 p.
43. Keynesian vs. neo-keynesian economics: what's the difference?. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/012615/what-difference-between-keynesian-and-neokeynesian-economics.asp#:~:text=Neo-Keynesian%20theory%20focuses%20on,market%20as%20not%20self-regulating>. (date of access: 02.06.2022).
44. List F. National system of political economy. Philadelphia : J.B. Lippincott & co., 1856. 497 p.
45. Locke J. Two treatises of government. London : Everyman, 1993. 277 p
46. Malthus T. R. Principles of political economy. VDM Verlag Dr. Müller, 2012. 608 p.
47. Marx K. Capital. London : Dent, 1930. 929 p.
48. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?. 2018. 76 p.
49. More T. Utopia. Aziloth Books, 2011. 128 p.
50. Multidimensional Poverty Index (MPI). UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/en/2021-MPI>.

51. Nee V. 3. The new institutionalisms in economics and sociology. The handbook of economic sociology, second edition / ed. by N. J. Smelser, R. Swedberg. Princeton, 2010. P. 49–74. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400835584.49> (date of access: 26.05.2022).
52. Owen R. New view of society. HardPress, 2020. 204 p.
53. Polanyi K. The great transformation. 2nd ed. Beacon Press, 2001. 317 p.
54. Polanyi K. Trade and market in the early empires: Economies in history and theory. Glencoe, Ill : Free Press, 1957. 382 p.
55. Rodrik D. One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth. Princeton University Press, 2008. 280 p.
56. S. Filipenko A. A Social and Solidarity Economy : The Ukrainian Choice. Cambridge : Cambridge Scholars Publisher, 2017. 231 p.
57. Staveren I. v. Economics after the crisis. Taylor and Francis, 2014. 440 p.
58. Struggle for good governance in Eastern Europe / M. Emerson et al. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2018. 312 p.
59. Swedberg R. 11. Markets in society. The handbook of economic sociology, second edition / ed. by N. J. Smelser, R. Swedberg. Princeton, 2010. P. 233–253. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400835584.233> (date of access: 23.05.2022).
60. Swedberg R. Chapter II. Contemporary economic sociology. Principles of economic sociology. 2009. P. 32–52.
61. Swedberg R. The Classics in Economic Sociology. Principles of Economic Sociology. 2009. P. 1–31. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400829378-003> (date of access: 27.05.2022).
62. The Atlas of economic complexity: mapping paths to prosperity. Choice Reviews Online. 2014. Vol. 51, no. 11. P. 51–5931–51–5931. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.51-5931> (date of access: 16.06.2022).
63. Veblen T. Theory of the leisure class. Taylor & Francis Group, 2017. 282 p.

64. World Values Survey (WVS). URL:

<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

65. Wynnycyk M. Institutions and Entrepreneurs: Cultural Evolution in the 'De Novo' Market Sphere in Post-Soviet Ukraine. Cambridge, 2003.

66. Zon H. The Political Economy of Independent Ukraine. Palgrave Macmillan London, 2000. 236 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ : Укр. центр європ. політики, 2020.

2. GDP (current US\$) - Ukraine | Data. World Bank Open Data | Data. URL:

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

3. GDP per capita (current US\$) - Ukraine | Data. World Bank Open Data | Data. URL:

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

4. Human Development Index | Human Development Reports. Home | Human

Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (date of access: 14.06.2022).

5. Gini index - Ukraine | Data. World Bank Open Data | Data. URL:

<https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=UA> (date of access: 14.06.2022).

6. Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population) - Ukraine. The

World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

7. Poverty headcount ratio at \$5.50 a day (2011 PPP) (% of population) - Ukraine. The

World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.UMIC?locations=UA> (date of access: 13.06.2022).

8. World Happiness Report 2021 / S. Wang et al. New York : Sustainable Development Solutions Network, 2021. URL: <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2021/WHR+21.pdf> (date of access: 14.06.2022).

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: Соціально-політичні умови розвитку економіки України

Студент(ка) Котяхова Євгенія Денисівна

Рік навчання, факультет: 2022 Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Науковий керівник: Кандидат філософських наук, доцент Кисельов С.О.

Рецензент _____

(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Захищена “ ____ ” _____ 200_ р. (дата не проставляється)

Короткий зміст роботи

Робота присвячена дослідженню соціально-політичних умов розвитку економіки України. В рамках роботи було визначено теоретичну базу дослідження економіки в соціо-політичному контексті, проаналізовано динаміку економічного розвитку України та виявлено основні, соціо-політичні фактори, що мали на цього вплив.